

Tartışmalı Bazı Kırâat Konularının Kaynaklar Müvâcehesinde Tahlili

(Analysis of Some Controversial al-qirâ'a Issues in Consultation of Sources)

Sait BOSAT

Dr. Öğr. Üyesi, Elazığ Fırat Üniversitesi Assist. Professor, Elazığ Fırat University,
İlahiyat Fakültesi Faculty of Theology
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Department of Basic Islamic sciences
Elazığ | Türkiye Elazığ | Türkiye
sbosat@firat.edu.tr orcid.org/0000-0001-8810-1823

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 29/Eylül/2023 Received | 29/September/2023
Kabul Tarihi | 23/Aralık /2023 Accepted | 23/December/2023
Yayın Tarihi | 31/Aralık/2023 Published | 31/December/2023

Bu makale İnönü Üniversitesi İslam ve Yorum VI This article was presented rally at the İnönü
sempozyumunda sözlü olarak sunulmuş ve tam University Islam and Comment VI symposium and
metni yayımlanmıştır. its full text was published.
İnönü Üniversitesi, 2022. İnönü University, 2022.

Atf | Cite as:

Bosat, Sait. "Tartışmalı Bazı Kırâat Konularının Kaynaklar Müvâcehesinde Tahlili [Analysis Of Some Controversial Qirâat Issues In Consultation Of Sources]". Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat 11/2 (Aralık | December 2023), 529-551.

[https:// DOI: 10.51450/ilmiyat.1368872](https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1368872)

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright © Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Türkiye.

<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Analysis of Some Controversial al-qirā'a Issues in Consultation of Sources

Abstract: Since recitation of the al-Qur'ān is considered an act of worship, how it is pronounced is as important as its meaning. Muslims gave utmost importance to the original pronunciation of the words of the al-Qur'ān and tried to preserve the most accurate. However, these efforts have brought about some differences due to language characteristics, laryngeal structures, and differences in understanding, application, and interpretation of the nations in different regions. The differences can be listed, such as inadequate use of resources, attempts to interpret the information in the resources to support the current reading, and placing "fam-i muhsin" (Enhanced mouth) readings before the source information. As a result, we encounter two different performance styles in Turkish and Arabic reading. There is concern that differences will continue if the al-Qur'ān teaching is limited to oral tradition without reference to sources and if the parties do not discuss the issues on a scientific basis, away from bigotry and prejudices.

In the study, the pronunciation differences between our country and other Islamic countries in the origin of al-makhraj, adjectives, and some al-tajwīd practices during the recitation of the al-Qur'ān were evaluated, and the relevant issues were discussed on scientific grounds by referring to early al-tajwīd sources.

Differences between readers in Arab countries and Turkey, both theoretically and practically, arise in matters related to the products rather than issues related to the essence of the science of al-tajwīd. The main disputes encountered can be summarized as follows.

Theoretical and practical differences regarding the pronunciation of the letter al-ḍād/ض, Theoretical and practical differences in the point of thin or thick voicing of the al-ikhfā' application, theoretical and practical differences in the application of al-qalb, Theoretical and practical differences in the application of al-ikhfā' al-shafawiyya and the practical difference in the shapes that the lips take in al-idghām and al-sukūns.

al-makhraj and adjective information determines whether the letters will be read with their original sound. In the sources, for each letter, some adjectives, not less than five, were classified as antonyms and non-antonyms. Accordingly, depending on whether the breath flows while reading the letter, al-hams-al-jahr; al-shidda-al-rihwa-al-bayniyya according to whether the sound flows as a result of whether the al-makhraj is blocked or not; al-isti'lā'-al-istifāla, al-iṭbāq, al-infītāḥ, depending on whether the root of the tongue rises to the upper palate or not; al-iṣmāt-al-idhlāq adjectives were determined according to the difficulty and ease of pronunciation.

When we look at the definitions of language and recitation scholars regarding the origin of the letter al-ḍād, it is read by flowing the sound of the letter from the left or right side of the tongue, starting from the edge of the tongue close to the throat, and using the upper molars opposite it.

As a result of the information, we obtained from the sources, the letter al-ḍād; al-jahr/not to flow of breath, al-rihwa/sound flow, al-isti'lā'/thickness, al-iṭbāq/rather thickness, al-iṣmāt /difficult to pronounce, al-tafashshī /sound propagation and al-nafkḥ/ murmur sound there are adjectives such as.

There are also differences between Arab and Turkish readers regarding the concealment (al-ikhfā') of al-tanwīn or al-sākin al-nūn. The practice of the al-ikhfā' in Turkey is entirely subtle. In Arab countries, if a thin letter comes after al-tanwīn or al-sākin al-nūn, al-ikhfā' is read in thin, and if it comes in thick, it is read in bold. However, in al-ikhfā' the information about the thickening and thinning of the letter parallel to the sound of the next letter has not been found in classical sources. Only for convenience, it has been stated that the al-ghunna is long in letters with close origin and short in letters with distant origin.

Likewise, in the al-tajwîd of al-iqlâb and lip al-ikhfâ', based on the definitions, Arab states that there should be an opening between the lips during the application, while Turkish readers think that the lips should be closed. In both applications, instead of parting or squeezing the lips, the idea that a al-ghunna application by bringing their lips together in a normal manner is more accurate is becoming increasingly widespread.

Lip Training is "a set of rules that regulate the shapes that the lips should take while reading." can be defined as. In al-ḍamma movement, the lips are extended, in al-kasra, the lower jaw drops, and in al-fatḥa the mouth is opened vertically. Ali Riza Saġhman was the first to systematize the lip training rules applied in Turkey. In this direction, two main rules have emerged regarding al-sukûn letters and al-idghâm.

1. The al-sukûn letter is subordinate to the previous one. The lips take the position according to the previous movement in the al-sukûn applications where al-idghâm is not involved.

2. al-mudgham is subject to al-mudghamun fih. The lips take shape according to the movement of the second letter when al-idghâm.

Keywords: al-Qur'ân, Recitation, Phonetics, Eda, Difference.

Tartışmalı Bazı Kırâat Konularının Kaynaklar Müvâcehesinde Tahlili

Öz: Kur'ân kırâatinin ibadet sayılması sebebiyle anlamı kadar telaffuz şekli de büyük önem arz etmektedir. Müslümanlar Kur'ân kelimelerinin telaffuzunun otantikliğine azami derecede önem vermişler ve en doğrusunu muhafaza etmeye çabalamışlardır. Ancak bu gayretler; değişik bölgelerdeki milletlerin dil özellikleri, hançere yapıları, anlayış, uygulama ve yorum farklılıkları gibi etkenlerden dolayı bazı ihtilafları da beraberinde getirmiştir. Başta Kur'ân lafızlarının fonetiğini konu edinen mahreç ve sıfatlar farklı yorumlanmış ve o doğrultuda okunmuştur. İhtilafların nedenleri arasında kaynakların yeterince kullanıl(a)maması, kaynaklardaki bilgilerin uygulanagelen okuyuşu destekleme yönünde yorumlanması gibi nedenleri sayabiliriz. Çalışmada, tecvîd uygulamalarına dair ülkemiz ile diğer ülkeler arasındaki telaffuz farklılıkları değerlendirilmiş, ilgili konular tecvîd kaynaklarına başvurularak ilmî zeminde masaya yatırılmıştır.

Arap ülkeleri ile Türkiye'deki okuyucular arasında gerek teorik gerek pratik boyuttaki farklılıklar, tecvîd ilminin esasına taalluk eden konular olmaktan ziyade fûrûâta dair meselelerde baş göstermektedir. Karşılaşılan belli başlı ihtilaflar şu şekilde özetlenebilir.

Ḍād/ض harfinin seslendirilmesi hususundaki teorik ve pratik farklılık, ihfâ uygulamasının ince ya da kalın seslendirilmesi noktasında teorik ve pratik farklılık, iqlâb'ın uygulanmasındaki teorik ve pratik farklılık, ihfâ-i şefevî'nin uygulanmasındaki teorik ve pratik farklılık ve dudakların idghâm ve sukûnlarda aldığı şekillerdeki pratik farklılık. Bu ihtilaflardan birçoğunun anlayış ve yaklaşım farklılığından kaynaklandığı söylenebilir.

Herhangi bir harfin özgün sesiyle okunup okunmadığını harflerin mahreç ve sıfat bilgisi belirler. Buna göre harfin okunması sırasında nefesin akıp akmamasına göre hems-cehr; mahrecin tıkanıp tıkanmaması sonucunda sesin akıp akmamasına göre şiddet-rihvet-beyniyye; dil kökünün üst damağa yükselip yükselmemesine göre isti'lâ-istifâle, itbâk, infitâh; telaffuzlarının zorluk ve kolaylıklarına göre işmât-izlâk sıfatları belirlenmiştir.

Kaynaklara göre dād harfinin; cehr/nefes akması, riḥvet/ses akması, isti'la/kalınlık, iṭbāk/ziyade kalınlık, işmāt/zor telaffuzlu, isti'ale/ses uzaması, tefeşşi/ses yayılması ve nefḥ/üfürük gibi sıfatları mevcuttur. Kısaca dād, dilin yan tarafından sesi aktılarak, yumuşak ve kalın okunan bir harftir.

Tenvin ya da sakin nûn'un iḥfâ edilmesi hususunda da Arap ve Türk okuyucuları arasında farklılık bulunmaktadır. Ülkemizde uygulanagelen iḥfâ bütünüyle incedir. Araplarda ise tenvin ya da sakin nûn'dan sonra ince harf gelirse iḥfâ ince, kalın gelirse kalın okunmuştur. Ancak iḥfâda ḡunnenin sonraki harfin sesine paralel olarak kalınlaşp incelmesine dair bilgilere, kadim kaynaklarda rastlanmamıştır.

İklâb ve dudak iḥfâsı tecvîdlerinde, tanımlara dayalı olarak Araplar uygulama sırasında dudaklar arasında bir furce/açıklık olmasının lüzumunu dillendirirken, Türk okuyucular dudakların kapanması gerektiği düşünülmüştür. Kaynaklarda açıklık olmasına yönelik herhangi bir açıklamaya rastlanmaktadır. Her iki uygulamada da dudakların normal bir tarzda birleştirilmesi suretiyle ḡunneli bir uygulamanın doğru olduğu söylenebilir.

Dudak talimi, “Okuma esnasında dudakların alması gereken şekilleri düzenleyen kurallar bütünüdür.” şeklinde tanımlanabilir. Ötre harekede dudaklar uzatılırken esrede alt çene aşağı iner, üstünde ise ağız dik olarak açılır. Ülkemizde uygulanan dudak talimi kaidelerini ilk defa Ali Rıza Sağman sistematik bir hale getirmiştir. Bu doğrultuda sâkin harf ve idḡâmlarla ilgili iki ana kural ortaya çıkmıştır.

1. Sâkin mâ kabline tâbidir. Dudaklar idḡâmın söz konusu olmadığı sükûn ve iklâb uygulamalarında önceki harekeye göre vaziyet alır.
2. Mudḡam, mudḡamun fih'e tâbidir. Dudaklar, idḡâm halinde ikinci harfin harekesine göre şekil alır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tilâvet, Fonetik, Eda, Farklılık.

Giriş

Özellikle Arap ülkeleri ile Türkiye'deki okuyucular arasında gerek teorik gerek pratik boyutta bazı tecvit ihtilafları söz konusudur. Bu farklılıklar tecvîd ilminin esasına taalluk eden konular olmaktan ziyade fūrûâta dair meselelerde baş göstermektedir.

Türkiye'de ince harflerin aşırı inceltilecek ötre durumunda “ü” sesiyle okunması; Arap dünyasında örneğin نون، “na'budu” şeklinde kalın seslendirilmesi, kalın ve ince sesli harflerin yan yana gelmesi durumunda ince harflerin kalınlaşması, tâ/ت harfinin şiddet ve hems sıfatlarından yoksun olarak sert okunmaması, ince sesli harflerin ötreli durumda kalın okunması, lafzatullâhın elifinin kalın okunması gibi tamamen bölgesel etkenlere bağlı farklılıkları dışarıda bırakacak olursak karşılaşılan belli başlı ihtilafları şu şekilde özetleyebiliriz.

- 1) Dād/د harfinin seslendirilmesi hususundaki teorik ve pratik farklılık.
- 2) İḥfâ uygulamasının ince ya da kalın seslendirilmesi noktasında teorik ve pratik farklılık.
- 3) İklâb'ın uygulanmasındaki teorik ve pratik farklılık.
- 4) İḥfâ-i şefevî'nin uygulanmasındaki teorik ve pratik farklılık.

5) Dudakların idgâm ve sükûnlarda aldığı şekillerdeki pratik farklılık.

Farklı vesilelerle Kur'ân-ı Kerîm kırâati alanında uzman hocalarla yukarıda sayılan konular sık sık tartışılmaktadır. Meseleler, fikir teatisinde bulunularak farklılıklar ilmî zeminde çözümlenmeye çalışılmaktadır. İhtilaflardan birçoğunun anlayış ve yaklaşım farklılığından kaynaklandığı söylenebilir. Bazıları ise sonradan ortaya çıkan meseleler olup, kaynaklarda konulara dair bilgiler yer almamaktadır.

Makalede söz konusu ihtilaflı okumaların sebepleri üzerinde durulmuş, kaynaklardan mesele hakkındaki bilgilere ulaşılarak konular ilmî çerçevede tavzih edilmeye çalışılmıştır. İhtilaf edilen meselelerin ekserisinin manaya ve kırâatin özüne hâlel getirmeyen fer'î meseleler olduğu anlaşılmıştır. Farklılıkların, bazen tecvîd bilgilerinin farklı anlaşılması ve yorumlanmasından, bazen bilgi ve talim yetersizliğinden dolayı kolayca kaçılmasından, bazen de kaynaklarda açıkça yer almayan bazı konularda birliktelik oluşturmak gayesi ile yeni kurallar oluşturmak şeklinde tezahür ettiği gözlemlenmiştir.

1. Dâd Harfinin Seslendirilmesi

Genel olarak, dâd harfi ile ilgili iki türlü seslendirme söz konusudur. Biri mahreç olarak üst damaktan (ط ، د ، ت harflerinin mahreçlerine yakın bir yerden) ve şiddet sıfatıyla (sese akabilme özelliği verilmeden) diğeri ise dilin yan kısmından (hâfe) ve şiddet sıfatıyla okunmasıdır. Her iki okuyuşun da ortak özelliği harf telaffuz edilirken sesin akma özelliğinin olmaması, hapsolunan bir sesin aniden sert bir şekilde patlaması şeklinde hatalı olarak gerçekleşmesidir. Ülkemizin doğu bölgelerindeki okuyuşlarda da buna benzer seslendirmelere sık sık rastlanmaktadır.

Herhangi bir harfin ilk haline uygun özgün olarak okunup okunmadığı hususundaki bilgileri harfin mahreç ve sıfat bilgisi belirler. Şimdi tecvîd ve kırâat ulemasının dâd harfinin mahreç (harfin ağız içerisinde okunduğu yer) ve sıfatları (ses özellikleri) ile ilgili görüş ve açıklamalarına dayanarak konuya açıklık getirmeye çalışalım.

1.1. Dâd Harfinin Mahreci

Hicri ikinci asrın dilbilimcilerinden olan Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve onun talebesi Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) eserlerine kadar dayanan geniş bir kaynak perspektifinden yararlanarak dâd harfinin sesini oluşturan mahreç ve sıfat bilgilerine ulaşmaya çalışacağız.

Halil b. Ahmed *Kitâbü'l-ayn* adlı eserinde dâd/ض harfinin mahreci hakkında şu bilgileri vermektedir. “Cîm/س، şîn/ ve dâd/ض şecrîdirler. Çünkü bunların temeli ağız boşluğudur. Yani dilin en geniş bölgesi/ortasıdır.”¹

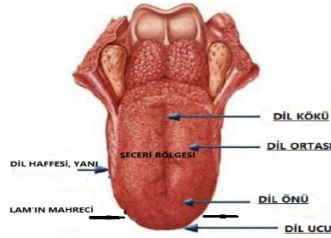
¹ Tanım eserindeki haliyle şöyledir: “والجيم والنشئين والضاد شجرية لأن مبدأها من شجر الفم أي مخرج الفم”، Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Abdülhamid Hindavî (Beirut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 1/42.

Sîbeveyhi ise *ḍād* harfinin mahrecini şöyle tarif etmektedir: “Dil hâffesi/kenarının başı ve onu takip eden kısmı ile ona tekabül eden azı dişi (edrâs) arasındaki mesafe *ḍād*’ın mahrecidir.”²

el-Müberred (ö. 285/898), “Onun (*ḍād*) mahreci avurttur. Bazı insanlar onu sağ taraftan, bazıları da sol taraftan yaparlar.”³ İbn Cinnî (ö. 392/1001) de aynı şekilde *ḍād*’ın mahrecini sağdan ya da soldan dilin hâffesinden üst azı dişlerle yapılacağını söylemiştir.⁴

Kırâat âlimlerinden Dâni (ö. 371/981), Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045) ve İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) de yukarıda verilen mahrece paralel tanımlar yaparak; dilin sol ya da sağ kenarının evvelini takip eden kısmı ile onun hizasındaki azı dişleri marifetiyle üretildiğini ifade etmişlerdir.⁵

Dil ve kırâat âlimlerinin *ḍād* harfinin mahreci ile ilgili tanımlarını göz önünde bulundurduğumuzda *ḍād* harfinin mahrecini en geniş bir şekilde şöyle tanımlayabiliriz: Sol veya sağ taraftan boğaz yönünden, dil kenarının evvelinden başlayarak lâmin mahrecine kadar olan kısmı ile onun hizasına denk gelen üst azı dişleri kullanılarak *ḍād* harfi üretilmektedir.

Arap coğrafyasındaki okuyucuların birçoğunda *ḍād* harfinin kaynaklarda geçen mahrece uygun bir şekilde okunmadığına şahit olunmaktadır. Harfin mahreci dil yanısı olarak anlatılmakla beraber dilin üst kısmını üst damağa vurarak (ط، د، ت harflerinin mahrecinden) kolay bir mahrece başvurulduğu görülmektedir. Mahrecin zor olması sebebiyle daha kolay bir mahrece (farkına varılmadan) başvurulduğunu tahmin ediyoruz. Söz konusu hatalı mahreç kullanımına ülkemizin doğu bölgelerinde de rastlanmaktadır.

1.2. *Ḍād* Harfinin Sıfatları

Kaynaklarda her harf için zıtlı ve zıtsız şekilde sınıflanmış, beşten az olmamak üzere sıfatlar belirlenmiştir. Buna göre harfin okunması sırasında nefesin akıp akmamasına göre hems-cehr; mahrecin tıkanıp tıkanmaması sonucunda sesin akıp akmamasına göre şiddet-rihvet-beyniyye; dil

² Eserde geçtiği şekliyle tanım şöyledir: “ومن بين أول حافة اللسان وما يليها من الأضراس مخرج الضاد”، Ebû Bişr Amr b. Osman Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1402), 4/433.

³ Eserde geçtiği şekliyle tanım şöyledir: “وبعاضها الضاد ومخرجها من الشدق، فبعض الناس تجري له في الأيمن، وبعضهم تجري له في الأيسر”، Ebu’l-Abbas, Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Muktadab*, thk. Muhammed Abdulhalik Udayme (Kahire: y.y., 1415), 1/339.

⁴ Ebû’l-Feth Osman b. Cinnî, *Sirru sinâ’ati’l-İrâb*, thk. Hasan Hindavî (Dimaşk: Darü’l-Kalem, 1413), 1/47.

⁵ Ebû ‘Amr Osman b. Sa’îd ed-Dâni el-Endülüsî, *et-Taḥdîd fi’l-itkân ve’t-tecvîd*, thk. Gânim [yazımında birliktelik sağlansın metnin çoğunda "Gânim" olarak yazılmış] Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammar, 1421), 103; Mekkî b. Ebi Tâlib, *er-Ri’âye li Tecvidi kiraeh ve tahkiki lafzi’t-tilâveh*, thk. Ahmed Hasan Ferhad (Amman: Dâru Ammar, 1417), 184; Şemsüddin Ebû’l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kıra’ati’l-aşr*, thk. Ali Muhammed Debba (Lübnan: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2009), 1/200.

kökünün üst damağa yükselip yükselmemesine göre isti'lâ-istifâle, itbâk, infitâh; telaffuzlarının zorluk ve kolaylıklarına göre işmât-izlâk sıfatlarını almışlardır. Harflerin sert ya da yumuşak olduğu, seslerinin akmaya kâbil olup olmadığı, kalın ya da ince sesli olmaları vb. gibi özellikler sıfatlar yardımıyla bilinir olmuştur.⁶

Ḍād harfinin sıfatları değişik kaynaklarda şu şekilde sıralanmaktadır: Cehr, riḥvet, isti'la, itbâk, işmât, istiḥâle, nefḥ, tefeşşî.

1.2.1. Cehr: Cehr/جهر sözlükte, “sesli söylemek ve ilan etmek” gibi anlamları içerir.⁷ Tecvîd terimi olarak ise “telaffuz esnasında mahrece dayanmanın güçlü olması sebebiyle, nefesin akma kâbiliyetinin olmamasına” denmektedir. Zıddı ise hemstir.⁸ Bu özellikteki harfler Ḍād harfinin de içinde bulunduğu, ظِلُّ قَوِي رَيْضٌ إِذْ غَرَّ جَنَّةٌ مُطِيعٌ cümlesinde yer alan harflerdir.

Cehr özelliğini somut olarak test etmek için harf okunurken el ağzın önüne getirilirse havanın ele vurmadığı hissedilir. Çünkü nefes akmamaktadır. Bu özellik harfi belli bir oranda güçlü kılar. Ḍād harfinin cehr noktasında yanlış okunduğuna pek şahit olunmamaktadır. Cehr sıfatı günümüzde, daha fazla ṭā (ط) harfinin seslendirilmesinde yanlış uygulanabilmektedir. Tâ harfi cehrî harflerden olmakla beraber çokça hems sıfatıyla okunmaktadır. Telaffuz esnasında nefesin akıtılarak âdetâ bir tıslama sesi ile okunması, mahir okuyucularda da sık rastlanan hatalardandır. Bu ise hems sıfatının harfe kattığı bir özelliktir. Tâ'da cehr sıfatı bulunmasından dolayı söz konusu okuyuş hatalıdır.

1.2.2. Riḥvet: Riḥvet/ريحوة sözlükte, “yumuşaklık, gevşeklik, zayıflık” gibi anlamları içermektedir.⁹ İstilahta, “harf okunurken, mahrece temasın zayıf olmasından dolayı sesin harfin mahrecinde baskılanamayıp/engellenemeyip akabilmesine riḥvet denmektedir.”¹⁰ Ḍād harfinin de içerisinde bulunduğu حَسُّ حَظِّ شَصُّ هَرِّ وَ ضَعْفٌ يَأْتِي cümlesinde yer alan harfler bu özelliğe sahiptirler.¹¹ Bu özellikteki harfler cezmlî ya da şeddeli okunduklarında sesin akabilme özelliğinin olduğu somut bir şekilde görülecektir.

Ḍād harfi, riḥvet dışında güçlü sıfatlara (cehr, isti'la, itbâk, işmât) sahiptir. Riḥvet özelliğinden dolayı ses akmaktadır. Bu sıfat, harfi sert ve aniden patlayan bir ses olmaktan çıkararak yumuşak

⁶ Bk. Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433; Mekkî, *er-Ri'âye*, 220-224; Dâni, *et-Tahdîd*, 102-104; Şemsüddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ibnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî İlmî't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1421), 97-100; Gânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde ulemâ't-tecvîd* (Amman: Dâru Ammar, 2002), 195 vd.; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008), 195; Ramazan Pakdil, *Talim Tecvîd ve Kırâat* (İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 63.

⁷ Ebû'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), “chr”, 4/149.

⁸ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434; Mekkî, *er-Ri'âye*, 117; Dâni, *et-Tahdîd*, 105; Cezerî, *et-Temhîd*, 98; Saçaklızade Mehmed Efendi, *Cühdü'l-mukıl*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Amman, y.y. 2001), 65; Gânim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 204; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 195; Pakdil, *Talim Tecvîd ve Kırâat*, 63.

⁹ Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim ibn Manzûr, *Lisânu'l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), “rhv” 4/314.

¹⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/435; Mekkî, *er-Ri'âye*, 119; Dâni, *et-Tahdîd*, 106; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98-99; Saçaklızade, *Cühdü'l-mukıl*, 67-69; Gânim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 219, 220.

¹¹ Dâni, *et-Tahdîd*, 108; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 213; Pakdil, *Talim Tecvîd*, 70.

bir harf haline getirir. Ğād'ın telaffuzunda mahrecindeki mecranın dar olması sebebiyle nefes akarken, bir çeşit hışırtı sesi meydana gelir.¹²

Dilbilimciler riḥvet sıfatını ihtikâkî/ الاحتكائي olarak nitelemektedirler. Onlara göre ihtikâk; ذ، ط، ص ش، vb. harflerde, sesin sızıntı biçiminde mahrece sürtünerek akması anlamına gelir.¹³ Günümüz ses bilimcilerinden olan Kemâl Bişr ve İbrâhim Enîs gibi araştırmacılar bugün Arap ülkelerinde telaffuz edilen ḡād harfinin gerçekliğinden yola çıkarak eski ve yeni ḡād sınıflamasını yapmak zorunda kalmışlardır. Zira kaynaklarda ḡād, riḥvet özellikli olarak tanımlanmasına karşın hali hazırda Araplar onu şiddet sıfatıyla ve farklı bir mahreçten telaffuz etmektedirler. Diğer bir ifadeyle ihtikâkî/sürtüşmeli ve akışkan bir ses yerine, inficârî yani patlamalı bir sesle (şiddet sıfatıyla) okumaktadırlar.¹⁴ Bişr'e göre günümüz Mısır'ında okunan ḡād, “ت، د، ط” harflerinin mahrecinden üretilmektedir. Güncel telaffuzda ḡād ile ḡā arasındaki yegâne fark ḡā'da hems, ḡād'da ise cehr sıfatının bulunmasıdır. Ğād ile dâl arasında da itbâk (kalınlık) sıfatı haricinde bir fark bulunmamaktadır.¹⁵

Enîs, modern ḡād'ın ilk kaynaklarda yer alan ḡād'dan, biri mahreç diğeri sıfat olmak üzere iki yönden farklı olduğunu şu şekilde vurgulamıştır: “Mısırlılar'ın ḡād telaffuzu, şiddet ve inficârî/patlayan bir özelliğe sahiptir. Sîbeveyhi'in anlattığı ḡād ise riḥvet (sesi akabilen) sıfatlıdır. Mahreç bakımından ise Mısırlılar ḡād harfini, dil ucu ile üst diş köklerinden okurken, Sîbeveyhi'nin anlattığı ḡād'ın mahreci, dil hâffesi/dil kenarı ile ona tekâbül eden azı dişleridir.”¹⁶

Esasen hicrî VIII. asırda yaşamış olan ünlü kırâat âlimi İbnü'l-Cezerî de kendi döneminde Mısır ve bazı Mağribîlerin ḡād/حس harfini ḡā gibi okuduklarını belirtmiştir. İbnü'l-Cezerî, ḡād'ın mahrecinden kaynaklanan zorluk sebebiyle bu kolaylığa başvurulduğunu, doğrusunu okumak için çokça talim edilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁷

Sonuç olarak bugün Arap ülkelerinin birçoğunda yaygın olarak seslendirilen ḡād, dil üstü ve üst diş etlerinden (فوقية) aynı zamanda riḥvet sıfatından yoksun, inficârî/patlamalı bir özelliktedir. Bu durum Mısır ve Iraklı dilbilimler tarafından de açıkça dile getirilmektedir. Ancak kaynaklarda anlatılan özgün ḡād, avurt bölgesinden dil yanının (cenbiye) karşısındaki azı dişlere temas edilmesi suretiyle, ihtikâkî (sürtünmeli) ve riḥvet (akışkan sesli) özellikli bir harftir. Harflerin lâzımî-zıtlı sıfatlarına bakıldığında ḡād ile zā/ظ harflerinin bütün sıfatları örtüşürken ḡā harfi bunlardan şiddet (sesin hapsolmesi) sıfatıyla ayrılmaktadır.¹⁸ Bu yönüyle ḡād, ses açısından zā

¹² Gânim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 122

¹³ Muhammed Ali el-Hûlî, *Mu'cemü 'ilmi'l-esvât* (Riyad: y.y., 1982), 10.

¹⁴ Kemal Bişr, *İlmü'l-esvât* (Kahire: Dâru Ğarîb, 2000), 10; İbrâhim Enîs, *el-Esvâtü'l-lüğaviyye*, (Mısır: Mektebetü Nahdati Mısır, ts.), 48.

¹⁵ Bişr, *İlmü'l-esvât*, 257.

¹⁶ Enîs, *el-Esvâtü'l-lüğaviyye*, 48.

¹⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 141.

¹⁸ Bk. Pakdil, *Talim Tecvîd*, 63.

harfine daha yakındır. İbnü'l-Cezerî'nin ifadesiyle “isti'âlâ ve mahreç farkı olmasaydı, ðād ile zā aynı olurdu.”¹⁹

1.2.3. İsti'âlâ: İsti'âlâ (الاستعلاء) sözlükte, “yükselme, kabarma, hâkim olma” anlamlarına gelir.²⁰ İstilahta, “harf telaffuzu sırasında sadece dil kökünün üst damağa doğru yükselmesine”²¹ denir. Dilin dip kısmının üst bölgeye doğru yükselmesi, harfe kalınlık vasfı kazandırır.

İsti'âlâ, diğer ifade ile kalın harfler خصص ضغط قظ cümlesinde toplanmıştır. Bu harflerde dil kökü yükseldiği için ses de yükselir ancak üst damakla bir tabaka oluşturmaz ve yalın bir kalınlık oluşur. Dil ortasının üst damağa kalkması suretiyle üretilen; ي، ش، ج harflerinde ve dilin kökü ile ortası arasının yükseldiği kâf/ك harfinde herhangi bir kalınlık gerçekleşmez. Çünkü dil kökünün kalkmadığı hiçbir durumda isti'âlâ/kalınlık özelliği gerçekleşmez.²² Dolayısıyla dilin farklı cüzlerinin yükselmesi suretiyle üretilen bu harflerde isti'âlâ sıfatı olmaz.²³

Kaynaklarda verilen bilgiler doğrultusunda ðād harfinin özelliklerinden birinin de isti'âlâ olduğunu öğreniyoruz. Bu sıfat harfi kalın ve güçlü kılmaktadır. Okunma sırasında dilin kökü yükselir, kenarı da karşısındaki azı dişlerine (lâm'ın mahrecine kadar uzanan bölgeye) sürtünerek çıkarılır.

1.2.4. İtbāk: İtbāk (الاطباق) Sözlükte, “kapaklanmak, kat kat olmak, tabaka haline gelmek, yapıştırmak” manalarına gelir.²⁴ Tecvîd terimi olarak, “harf okunurken, dilin kök ve ortasının, üst damağa doğru yükselerek kapaklanmasına” denir.²⁵ İtbāk sıfatında dilin uç kısmı hariç çoğu yükselerek sesin üst damakla bir tabaka oluşturmasını sağlar ve kalınlığın miktarı fazlaşır. Bu bilgilere dayanarak her itbāk istiladır ancak her isti'âlâ itbāk değildir diyebiliriz. Ancak isti'âlâ olmadan itbāk özelliği tek başına gerçekleşmez. Diğer bir ifadeyle itbāk'ın temelinde isti'âlâ vardır.

İtbāk, harfe isti'âlâdan daha fazla kalınlık katmaktadır. Temelde dilin dip/kök kısmının damağa doğru yükselmesi ile ses kalınlaşır. Bu bölüme orta kısım eklenerek dilin büyük bir kısmı damağa doğru yükselip kapaklandığında kalınlık oranı fazlaşır. İtbāk özelliği aynı zamanda isti'âlâ özelliğine sahip olan; ط، ظ، ص، ض harflerine aittir.²⁶ İtbāk özelliği bu harfleri normalde kalın olan; خ، غ، ق harflerinden daha fazla kalınlaştırarak ayırmaktadır.²⁷

¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 140.

²⁰ İbn Manzûr, “alâ” 15/83.

²¹ Mekkî, *er-Ri'âye*, 123; Dâni, *et-Tahdîd*, 100; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106-107; Saçaklızade, *Cühdü'l-mukil*, 151; Gânim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 247, 248; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 195; Pakdil, *Talim Tecvîd*, 63.

²² Saçaklızade, *Cühdü'l-mukil*, 151, 152.

²³ İsti'âlâ harflerinin kalınlığı aynı derecede değildir. En kalın durum, üstün halinde çekilen, sonra salt üstün olan, sonra ötreli olan, sonra sâkin olan, en azı da esreli olandır. ðād, aynı zamanda ðâ 'dan sonra isti'lâsı en fazla olan harftir. Bk. Atıyye Kabil Nasr, *Ğâyetul-mürîd fi 'ilmi't-tecvîd*, (Riyâd: y.y. 1412), 1/158.

²⁴ İbn Manzûr, “itbāk” 10/209.

²⁵ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/436; Mekkî, *er-Ri'âye*, 122; Dâni, *et-Tahdîd*, 106; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100; Saçaklızade, *Cühdü'l-mukil*, 152; Gânim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 245; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 214; Pakdil, *Talim Tecvîd*, 71.

²⁶ Mekkî, *er-Ri'âye*, 123; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 100.

²⁷ İbn Cinnî, *Sirru Sinâ'ati'l-İ'râb*, 1/62; Saçaklızade, *Cühdü'l-mukil*, 152, 153.

Temelinde isti'lânın bulunduğu *İtbāk* sıfatı birbirine benzeyen harfleri ayırma hususunda kilit rol oynar. Eğer *ṭā* harfinde kalınlık olmasaydı *dāl/ذ* harfine, *ṣād/ص* harfinde kalınlık olmasaydı *sîn/س* harfine, *zā/ظ* harfinde kalınlık olmasaydı *zāl/ز* harfine dönüşürdü. Çünkü bu harflerin bütün lâzımî sıfatları aynıdır. Ayırt edici özellikteki sıfat, harfe kalınlık özelliği katan isti'lâ+*İtbāk*tır. *Sîbeveyhi*'in ifadesiyle *dād* harfinin *İtbāk*sız harf karşılığı olmadığı için *dād*, *İtbāk*sız okunması durumunda kelimeden çıkmış olur.²⁸

İtbāk özelliği, dört harfte de aynı seviyede değildir. *ṭā* harfi bu harfler içerisinde şiddet sıfatına sahip tek harf olduğundan *İtbāk* yönünden diğerlerinden güçlüdür. *Dād* ve *ṣād* harfleri riḥvet özelliklerinden dolayı *İtbāk* olarak orta derecelidirler. *Zā* harfi ise riḥvet özelliği ve mahrecinden (dil ucunun, dış ucundan üst dış etlerine doğru eğilmesinden) dolayı *İtbāk* itibarıyla en zayıf konumdadır.²⁹

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda *dād*'in mahreci dil kenarının uzun bir bölümünü kapladığından üst damak âdeta dilin kenarına kapak olur ve harf, uğultu şeklinde kalınlaşır. *İtbāk* sıfatı verilmediğinde eğer harf *dāl* veya *zāl*'a dönüşüyorsa yanlış telaffuz ediliyor demektir. Çünkü *dād* harfinin *İtbāk*sız alternatifi bulunmamaktadır.

1.2.5. İşmât: *İşmât* (الإصمات) *İşmât* sözlükte, “menetmek, konuşurmamak susturmak,”³⁰ anlamlarını içerir. Tecvîd istilâhında, “dil ucu (ذق اللسان) bölgesinden arkada yer aldıkları için ağır ve telaffuzu zor olan harflere denmektedir.” Bu harflerin zor telaffuz edildiklerinin ölçütü, dört ve daha fazla harfli kelimelerin salt *İşmât* harfleriyle oluşturulamayıp izlâk harflerine ihtiyaç duyulmasıdır.³¹

İşmât'in zıddı izlâktır. izlâk harfleri dil ucundan üretilen; ن، ل، ر ile dudaklardan üretilen، م، ب، و harfleri olup، مَرَّ مِنْ لَيْبٍ cümlesinde yer alan harfler şeklinde formüle edilmiştir.³² izlâk harfleri ağzın dışarıya bakan kısmından çıkarıldıkları için kolay olarak addedilmişken *dād*'in da içerisinde bulunduğu diğer yirmi üç harf, *İşmât* yani zor telaffuzlu olarak belirlenmişlerdir.

İşmât sıfatı *dād*'in sesine herhangi bir katkıda bulunmamaktadır. Sadece onun sıfatları itibarıyla zor telaffuz edildiğini gösteren istatistiksel bir bilgidir.³³

²⁸ *Sîbeveyhi, el-Kitâb, 4/436.*

²⁹ *Mekkî, er-Ri'âye, 122, 123.*

³⁰ *İbn Manzûr, “şmt” 2/54.*

³¹ *İbn Cinnî, Sirru snâ'ati'l-İ'râb, 64.*

³² *Mekkî, er-Ri'âye, 135, 136.*

³³ *İşmât* harfleri için şöyle bir ölçü getirilmiştir. “Arapça'da üç harfli kelimelerin oluşumu, tamamen *İşmât* harfleri ile mümkün iken üç harften fazla kelimelerin terkiibinde telaffuzundaki zorluk sebebiyle izlâk harflerinden en az birine ihtiyaç duyulmaktadır. Esasen *İşmât* ve izlâk sıfatları kırâatla değil daha çok nahiv ile alakalıdır. Geniş bilgi için bk. Mahmûd Halîl Husarî, *Ahkâmü kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Mekke: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye 1996), 96, 97.

1.2.6. İstiṭâle: İstiṭâle (الاستطالة) sözlükte “uzama, yukarıya doğru uzama, büyüme”³⁴ gibi anlamları içerir. Tecvîd ıstılahında, “sesin, riḥvet özelliğinden dolayı dil kenarının ortasından lamın mahrecine kadar uzamasına” denir.³⁵

Ḍād’ın seslendirilmesinde, istiṭâle (uzama) alanı dilin boğaza yakın dip kısmından itibaren, azı dişlerinin sonucusunun karşısına denk gelen bölümdür.³⁶ Bazı âlimler konunun daha açık bir şekilde anlaşılmasına yönelik olarak, şîn harfinin de istiṭâle/uzama özelliğinin olduğunu ifade ederek; Ḍād’ın (mahreç alanının) riḥvet sıfatından dolayı lâm’ın mahrecine kadar uzadığını, şîn’in ise ṭā’nın mahrecine kadar uzadığını belirtmişlerdir.³⁷ Bu bilgi doğrultusunda şîn harfinin istiṭâlesinin hemen akabinde ṭā harfi, Ḍād’ın istiṭâlesinin akabinde de lâm harfi mahrecinden yakınca geçerek kolayca okunabilmektedir.

Lâzımî zıtlı sıfatlar bütününde zā ile Ḍād harfleri ortaktır.³⁸ Aralarındaki yegâne fark mahreç ve istiṭâle sıfatlarıdır. Zā, dil ucu ile üst diş uçlarından üretilirken Ḍād, dil yanının uzun bir bölümünden (istiṭâle) okunmaktadır. Eğer bu fark olmasaydı her iki harfin de telaffuzu aynı olur ve kulağa farklı sesler gelmezdi.³⁹

İstiṭâle sıfatının doğru uygulanmasına yönelik yapılan çalışmalardan biri de istiṭâle, med ve tefeşşî sıfatlarının karşılaştırılmasıdır. Saçaklızade, tefeşşî (yayılma) ve istiṭâle (uzama) sıfatları arasında sıkı bir irtibat olduğunu söyler. Ona göre her iki sıfatın da telaffuz için diğer riḥvet harflerinden daha fazla zamana ihtiyaçları vardır. Med edilen harfin zamanı ise bu iki sıfattan fazladır.

Saçaklızâde harfleri, okundukları zaman açısından dört kısımda ele alır. Ânî, zamânî ve bu ikisine yakın olanlar.

- Şiddet sıfatlı harfler ânîdirler. Sesin uzayabilme kapasitesi (kabiliyeti) yoktur.
- Med harfleri (uzatılan harfler) zamânîdir. Bir elif/iki hareke miktarı uzarlar.
- İstiṭâle ve tefeşşî sıfatları zamânîye yakındırlar.
- Diğer (riḥvet karakterli) harfler ise ânîye yakın harflerdir.⁴⁰

³⁴ İbn Manzûr, “ṭbk” 11/410.

³⁵ Mekkî, *er-Ri’âye*, 134; Dâni, *et-Tahdîd*, 108; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107; Saçaklızade, *Cühdü’l-mukıl*, 152; Gânim Kaddârî, *ed-Dirâsâtü’s-savtiyye*, 273; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 213; Pakdil, *Talim Tecvîd*, 74.

³⁶ Saçaklızade, *Cühdü’l-mukıl*, 130

³⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/457.

³⁸ Her ikisinde de nefes akmaz, sesin akabilme kabiliyeti vardır, isti’la ve itbâk sıfatları vardır ve zor telaffuzlu harflerdendirler. bk. Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, 213-245; Pakdil, *Talim Tecvîd*, 68-72.

³⁹ bk. Mekkî, *er-Ri’âye*, 184.

⁴⁰ Saçaklızade, *Cühdü’l-mukıl*, 160

Sonuç olarak istiṭāle sıfatını, harfteki riḥvet sıfatı gereği mahrecin uzun bir alanı kapsamaması sonucunda sesin riḥvetin fevkinde uzaması şeklinde anlayabiliriz. Aksi takdirde eğer istiṭāleyi mahrecin uzaması olarak alacak olursak bu bilgi mahrecin tanımında zaten mevcuttur. Sesin uzaması olarak alacak olursak bu da riḥvet sıfatının tanımında yer almaktadır. Kısaca İstiṭāle; mahrecin uzunluğu, sesin riḥvetten ziyade uzaması (istiṭāle) ve yayılması (tefeşşî) sıfatlarının toplamı olarak anlaşılabilir.

1.2.7. Tefeşşî: Tefeşşî (التفشي) sözlükte, “yayılmak, açığa çıkmak”⁴¹ vb. anlamları içerir. Tecvîd istilâhında, harfin telaffuz sırasında sesin harfle birlikte ağız içerisinde yayılmasına denir.”⁴²

Tefeşşî sıfatı esasen ش harfi için konulmuş bir sıfattır. Ancak ilk dönem bazı kaynaklarda ḍād’ın da içerisinde olduğu sekiz harf için tefeşşî sıfatının varlığından bahsedilir. Bu harfler; ث، ر، س، ش، م، م، م harfleridir. Mîm’in ğunnesi, şîn ile peltek sânnın/ث seslerinin yayılması, fâ’nın/ف üfleme sesi, râ’nın/ر tekriri, sîn/س ve şād’ın/ص safiri, son olarak ḍād’ın/ض istiṭālesi, sesin yayılarak açığa çıkması anlamında tefeşşî olarak ifade edilmiştir.⁴³

Ḍād için tefeşşî sıfatını zikredenler onun sesinin (özellikle cezm ve şedde durumunda) akması ve ağız içerisinde yayılması gerektiğine dikkat çekmiş olabilirler. Bu suretle tefeşşî sıfatı ile, istiṭāle sıfatının farklı anlaşılmaması gerektiği vurgulanmış ve ḍād okunurken sesinin uzaması ve yayılması gerektiği pekiştirilmiş olmaktadır.

1.2.8. Nefḥ: Nefḥ (النفخ) sözlükte, “üfleme, şişirme, soluma, körükleme, kabarma”⁴⁴ anlamlarına gelir. Tecvîd istilâhında, “özellikle vakıf durumunda havanın mahreçte boşluk bularak üfürük sesine benzer bir sesle çıkmasına denir.”⁴⁵ Bazı kaynaklarda harf okunurken havanın mahreçte menfez/boşluk bularak üfürük sesine benzer ses çıkarır. Bu durum; ط، ض، ظ، ز، ذ harflerinde tecelli eder.⁴⁶

Ḍād harfi telaffuz edildiğinde havanın dil ile azı dişleri arasından üfürük benzeri bir sesle çıkması olayına nefḥ sıfatı ile dikkat çekilmiştir. Bu sıfat istiṭāle sıfatının vakıf halindeki durumuna farklı bir izah getirmiş olmaktadır. Çünkü istiṭāle sıfatı verilmeden okunan ḍād harfi vakıf durumunda kalkale ile okunmakta ve kalkale ile ses kurtarılmaya çalışılmaktadır. Halbuki nefḥ

⁴¹ İbn Manzûr, “fşy” 15/155.

⁴² Mekkî, *er-Ri’âye*, 134, 135; Dâni, *et-Tahdîd*, 107; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107; Saçaklızade, *Cühdü’l-mukîl*, 158, 159; Hamza Hüddâyi, *Tecvîd-i edâiyye*, (İzmir: y.y. 1301), 42.

⁴³ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107. İbn Cinnî, ḍād’daki istiṭāle ve tefeşşî sıfatlarının ṭâ/ط harfine idğâmı durumunda yok olmaması sebebiyle idğâmın caiz görülmediğini belirtmiştir. (İbn Cinnî, *Sirru Sinâ’ati’l-İrâb*, 1/218). Dâni’ de, sıfatın baskın olması nedeniyle idğâm edilmeyen sekiz harf ve sıfattan bahsetmiştir: Ḍād/ض istiṭāle; sâd/ص, sin/س ve zay/ز safir; şîn/ش tefeşşî; râ/tekrir; mîm/م ğunne ve fâ/ف ise üfürükten dolayı idğâm edilmezler. (Ebû Amr Osman b. Said ed-Dâni, *el-İdğâmü’l-Kebîr*, thk, Abdurrahman Hasan el-Arif, (Kahire: Âlemü’l-Kütüb, 1424/2003), 96-97.)

⁴⁴ İbn Manzûr, “nfh” 3/62.

⁴⁵ İbnü Cinnî, *Sirru Sinâ’ati’l-İrâb*, 1/63; Ahmed. b. Muhammed Mağnîsî, *Terceme-i Cezerî* (İstanbul: Daru’-t-Tibaati’-l-Âmire, 1280), 106.

⁴⁶ Mekkî, *er-Ri’âye*, 130

sıfatı harfin sesini, üfürük şeklinde uzatarak okunması ve sesin bu şekilde kurtarılması gerektiğini de ifade eder.

Harflerin seslerini lâzımî sıfatlar belirler. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler neticesinde dâd harfinin; cehr/nefes akması, riḥvet/ses akması, isti'la/kalınlık, itbâḳ/ziyade kalınlık, işmât/zor telaffuzlu, istiṭâle/ses uzaması, tefeşşî/ses yayılması ve nefḥ/üfürük gibi sıfatları mevcuttur. Dâd, zâ ve ṭâ harfleri karşılaştırıldığında harflerin mahreçleri farklıdır. Sıfat olarak dâd ile zâ arasında yalnızca istiṭâle sıfatı varken dâd ile ṭâ arasında istiṭâle sıfatına ek olarak şiddet sıfatı bulunmaktadır. Ṭâ harfinin sesi akma kabiliyetli değildir. Dâd'inki ise müsteṭildir, akar. Her üç harf birbiriyle kıyaslanacak olursa dâd'ın sesi ṭâ'ya nisbetle zâ'ya daha yakındır. İstiṭâle özelliği farklı bir açıdan tabiî medde benzetilmiştir. Şu kadar var ki med olgusunda uzama, telaffuz edilen harfin mahrecinden ayrıldıktan sonra boşta/cevf gerçekleşirken istiṭâlede, dâd harfinin mahrecinde oluşur.⁴⁷

Dil yanının ile üst azı dişlerine temas edilmesi suretiyle çıkarılan dâd harfi; riḥvet ve istiṭâle sıfatlarının gereği olarak yumuşak, itbâḳ ve isti'lâ sıfatları ile kalınlık özelliğine bürünen Arapçaya has, telaffuzu dile ağır gelen nadir bir harftir. Sıbeveyhi ve onu takip eden tecvîd ulemasının da tarif ettiği üzere inficârî olmayıp ihtikâkî özellikli bir harf olmasına rağmen günümüzde birçok İslâm Ülkesinde, şiddet özellikli bir harf şeklinde telaffuz edilmektedir. Modern dönem dilcileri patlatılarak seslendirilen dâdı temellendirmek için olsa gerek; eski ve yeni dâd şeklinde bir sınıflama yoluna gitmişlerdir. Kadim kaynaklarda tanımlana gelen dâd'ın mahreci dil kenarından dil ucuna (ط، د، ت harflerinin mahreci) taşınmış, yumuşak ve akışkan özellik sert ve patlak bir sese dönüştürülmüştür. Bunun dilcilere ait bir tasarruf olduğunu, tecvîd âlimlerinin böyle tutum içerisinde olmadıklarını belirtmemiz gerekir.⁴⁸ Kanaatimize göre eğer günümüzde seslendirilen biçim baz alınarak bu tür değişimlerin önü açılacak olursa tecvîd ilminde yeni birçok mesele ortaya çıkar.⁴⁹

Sonuç olarak günümüzde Dâd harfi hakkında ortak bir noktada buluşulamamıştır. Türkiye, Irak ve Suriye'nin bir kısmı zâ harfine yakın bir sesle, Mısır, Suudi Arabistan başta olmak Müslüman ülkelerin birçoğunda ṭâ fonemine benzer bir tarzda seslendirilmektedir.

2. İḥfâ Olgusu

Tenvin ya da sakin nûn'un şartlarını tamamlaması durumunda iḥfâ edilmesi hususunda Arap ve Türk okuyucuları arasında farklılık bulunmaktadır. Arap coğrafyasından ülkemize gelen Kur'ân-ı Kerîm hocaları ile tartıştığımız ve hakikat çabası güttüğümüz konulardan bir diğeri ise iḥfânın seslendirilmesi hususudur.

Ülkemizde uygulanagelen ve eğitimi yapılan iḥfâ bütünüyle incedir. Diğeri bir ifadeyle 15 harfte de iḥfânın yapılış biçimi aynıdır ve incedir. Zira iḥfâ fer'î de olsa bir harftir ve kalın harfler

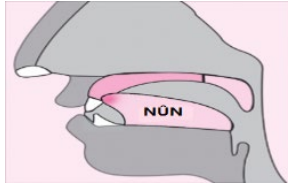
⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Cafer Yıldız, *On Kırâat Bağlamında İdğâm Olgusu*, (İstanbul: Nida Akademi, 2023), 48.

⁴⁸ Enis, *el-Esvâtü'l-Lüḡaviyye*, 48.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Cemil Küçük, *Kırâat ilminde dâd harfi* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 105 vd.

içerisinde zikredilmemiştir.⁵⁰ Arap ve Arap okuyuşlarını taklit eden Kur'ân okuyucularını dinlediğimizde tenvin ya da sakin nûn'dan sonra ince harf gelirse ihfâyı ince, kalın harf gelirse kalın olarak okuduklarını müşâhede etmekteyiz. Kalın harflerden sonra ihfânın kalın okunması gerektiğine dair ifadeler tarafların tecvîd kitaplarında açıkça ifade edilmiştir.⁵¹

İhfâ uygulamasının kaynak bilgilerine geçmeden önce tenvin ve sakin nûn'un kavramsal çerçevesinin çizilmesinde fayda vardır. Nûn, mahreç olarak lâm mahrecinin biraz önünden, dil ucunun üst damağa temas etmesi suretiyle çıkar. Genizden gelen ince bir sesle okunur. İhfâ edilen nûn (nûn-u muhîfât) ise mahrece temas etmeden sesin hayşûm/geniz bölgesine kanalize edilmesi şeklinde okunur.⁵² Hayşûm, ağız içine açılan burun kovuğuna denir. Buradan ğunne ve nûn-u muhîfât çıkar.⁵³ Nûn-u muhîfât, asli mahrecine temas etmeden burun boşluğundan sadece ğunne sesiyle okunması sebebiyle fer'î harflerden sayılmıştır. Çünkü fer'î harflerde mahrece temas söz konusu değildir.⁵⁴ Nûn'un sesine yön veren lâzîmî sıfatları ise okunuş esnasında nefesin akmadığını gösteren cehr, ses akma kabiliyetinin cüz'î/yarım olduğunu ifade eden beyniyye, ince olduğunu gösteren istifâle ve infitâh, mahreç ve sıfatları itibariyle kolay telaffuz edilebilen bir harf olduğunu ifade eden izlâk, son olarak özünde burun sesinin olduğunu gösteren ğunnedir.⁵⁵ Tenvîn, sözlükte "nûnlamak, kelimenin sonunu nûn sesiyle okumak" anlamına gelir. İstilahta ise "isimlerin sonuna gelen ve nûn sesi veren iki üstün, iki esre, iki ötre" denmektedir.⁵⁶ Sonuç itibariyle hat açısından farklılık arz etmekle birlikte seslendirilme noktasında nûn ile aynı özelliklere sahiptir.⁵⁷

Dil damağa temas etmektedir.

Dil damağa temas etmemektedir.

⁵⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 305 vd; Pakdil, *Talim Tecvîd*, 166.

⁵¹ Bu kitapların bazıları şunlardır: Kâbil Nasr Atiyye, *Ġâyetu'l-murîd*, 72; Yahya Abdurrezzak el-Gavsânî, *İlmu't-tecvîd*, (Dimeşk: Daru'l-gavsânî, 2004), 37; Mahmud b. Rafet b. Zulet, *Ahkâmü't-tecvîd ve't-Tilâveh* (Endülüs: y.y. 2004), 28; Suâd Abdulhamîd, *Teysîrurrahman fî Tecvîdi'l-Kur'an* (Kahire: Dâru't-Takva, 2009), 105. Türk okuyuşları için bk. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, 305 vd.; Pakdil, *Talim Tecvîd*, 166.

⁵² Husarî, *Ahkâmü kırâat*, 67; Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvîdi* (Ankara: TDV Yay. 1971), 32.

⁵³ Dâni, *et-Tahdîd*, 115.

⁵⁴ Mekkî, *er-Ri'âye*, 267.

⁵⁵ İsamüddîn Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil Taşköprüzâde, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-cezeriyye*, thk. Muhammed Sîdî Muhammed Emin eş-Şenkîti (Medine: Mucemmu'l-Melik Fahd li Tibaati'l-Mushafi's-Şerîf, 2001), 87 vd.

⁵⁶ Kâbil Nasr Atiyye, *Ġâyetu'l-murîd*, 72; Mehmet Zihni, *el-Kavlu's-sedîd fî 'İlmi't-Tecvîd* (İstanbul: Dâru't-Tibâ'ati'l-Âmire 1898), 24, 25.

⁵⁷ Mekkî, *er-Ri'âye*, 131.

Pratikte izhâr uygulamasının altı, idgâmın altı, iklâbın ise bir harfi olmak üzere toplamda 13 harfe karşılık ihfânın on beş⁵⁸ harfi vardır. Bu sebeple kırâatte en fazla karşılaşılan tecvîd uygulaması ihfâdır. Kaynaklarda ihfâ uygulamasının tek çeşit olmadığını, mahrecin uzaklık ve yakınlığına göre şekillendiğini görüyoruz. İbnü'l-Bâziş, (ö. 541/1145) *el-İknâ'* adlı eserinde ihfânın, nûn'a yakın olan harflerde fazla, uzak olanlarda ise az olduğunu ve bu görüşün el-Ahvâzî (ö. 446/1055), Ebû Amr (ö. 444/1053) ve diğerlerine ait olduğunu nakleder. Ardında kurrânın ihfânın temkini/tutulması hususunda görüşünün farklılık arz ettiğini; bazılarının ifrat bazılarının orta halli tuttuğunu beyan ettikten sonra Ebu'l-Kasım (ö. 337/949) 'ın ihfânın ifrat edilmesini şiddetle reddettiğini aktarır.⁵⁹

Konu hakkında detaylı bilgi veren Dâni, tenvin ya da sakin nûn'dan sonra *هـ، و، ی* harflerinden birisi geldiğinde mahreç yakınlığından dolayı kolaylık için idgâm yapıldığını, boğaz harfleri (*ا، ح، هـ*) geldiğinde uzaklıktan dolayı izhâr yapıldığını belirtmiştir. Yukarıdaki harflerin dışında kalan on beş harf geldiğinde ise uzak ve yakın olmadıklarından dolayı, izhâr ile idgâm arası günne ile okunduğunu nakletmiştir.⁶⁰ İhfâ miktarının, harflerin uzaklık ve yakınlıklarına göre değiştiğini, buna göre mahreç yakınlığı durumunda tutmanın fazla, uzaklığında ise az olduğunu söylemiştir.⁶¹ Sonraki kaynaklarda da bu minvalde bilgiler verilmektedir. İbnü'l-Cezerî, nûn'un iki mahrecinin bulunduğunu; birinin kendisine ait dildeki mahreç, diğerinin ise günnesine ait hâyşûm olduğunu aktarmıştır.⁶²

Saçaklızâde konuyu biraz daha açarak sözgelimi *عناك* örneğinde nûn'un zatının gittiğini, günne sıfatının kaldığını, ayn/*ع* ile kâf/*ك* arasında saf bir günne sesinin duyulduğunu belirtir. İhfâ harflerinin mahreç uzaklık ve yakınlığına göre ihfâ miktarını üç aşamalı olarak anlatır. Buna göre;

- Yakın olanlar: *ط، د، ت* harflerinde nûn'un gizlenmesi çok, günnesi azdır.
- Uzak olanlar: *ك، ح، هـ* harflerinde nûn'un gizlenmesi az günnesi çoktur.
- Diğer harflerde (*ث، ج، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ظ، ف*) hem ihfâ/gizlenme hem de günne orta derecededir.⁶³

El-Hamed, Abdulvahhab Kurtûbî'den şu bilgiyi aktarır: “İhfâ yapılırken dil, ihfânın ardından okunacak olan harfin mahrecine bitmiş halde bekler ve ihfâ biter bitmez sonraki harf okunur.”⁶⁴ El-Hamed ihfânın aynı zamanda sonraki harfin sıfatlarından da etkilendiğini, şiddet ve rihvet özellikli harflerden önceki ihfânın farklılık arz ettiğini belirterek ihfânın sonraki harfin sesinden

⁵⁸ İhfâ harfleri: *ك، ق، ف، ط، ظ، هـ، ح، ذ، ز، س، ش، ص، ض، ط، ق، ك*. Dâni, *et-Tahtid*, 117; Pakdil, *Talim Tecvîd*, 165.

⁵⁹ Ebu Ca'fer Ahmed b. Halef el-Ensârî İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ' fi'l-kırâati's-seb'*, thk. Abdulmecid Kaddaş (Dimeşk: Darû'l-Fıkr, 1982), 1/259.

⁶⁰ Dâni, salt günne ile okumanın mahrecinin ise dil değil hâyşûm olduğunu söylemiştir. bk. Dâni, *et-Tahtid*, 115.

⁶¹ Dâni, *et-Tahtid*, 115.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 171;

⁶³ Saçaklızade, *Cühdü'l-mukıl*, 74, 75.

⁶⁴ Gânim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 379.

etkilendiğini ifade eder. Ona göre nasıl ki idgāmda sonraki harfin mahrecine iltisak söz konusu ise ihfāda da aynı durum söz konudur. Tek fark idgāmda günne baki kalmaz, ihfāda ise kalır.⁶⁵

Sonuç itibariyle nûn ihfāsının günne şeklinde haysûmdan yapılması esastır. Sîbeveyhi'den itibaren dil ve kırâat otoritesinin genel kabulü de bu yöndedir.⁶⁶ Dilin ihfâ sırasında alması gereken pozisyon ile alakalı bilgiler detaylandırılmıştır. Ancak günnenin sonraki harfin sesine uygun kalınlaşıp incelmeye dair bilgiler kadim kaynaklarda açıkça yer almamaktadır. Sadece günnenin, kolaylık için yakın mahreçli harflerde uzun, uzak olanlarda ise kısa olduğu ifade edilmiştir.⁶⁷

Ülkemizde ihfâ uygulaması söz konusu detaya girmeden tek biçimde bütün harflerle beraber birden çok ikiden az harf miktarı tutturularak talim edilmektedir.⁶⁸ Tek tip uygulamada kolaylık düşüncesinin yattığını söyleyebiliriz. Aynı düşünce ayrıntısının fazla olduğu diğer konular için de söz konusudur. Söz gelimi merâtibu't-tefhîm (kalınlığın dereceleri), merâtibu'l-kalkale (kalkalenin dereceleri), merâtibu'l-gunen (günnenin dereceleri), merâtibu'l-izhâr (izhârın dereceleri)⁶⁹ gibi detayı fazla olan konularda kolaylık düşüncesinden dolayı aslolan kalınlık, kalkale ve günne yerine getirilerek cüz'îyyata girilmemektedir. Eğitim ve talimde kolaylık düşüncesine binaen böyle bir tasarrufa gidilmiş olması muhtemeldir.

İbn Mücahid (ö. 324/936) ve Kisâi (ö. 189/805) gibi Kûfe ve Iraklı kırâat âlimleri günnenin ziyade olduğu (ihfâ, ihfâ-i-şefevî, iklâb ve idgām mea'l- günne) uygulamaların hepsini ihfâ ile tesmiye etmişlerdir.⁷⁰ Irak kurrâsı nezdinde tenvin veya sâkin nûn'un üç hali vardır: İzhar, idgām-ı mahza (idgām-ı bilâ günne) ve ihfâ (günneli tüm okuyuşlar).⁷¹ Buna göre aslolan günneyi yapmaktır. Esasen lahn/hata, miktarda değil bunların günnesiz olarak izhâr ile okunmasındadır.⁷²

3. İklâb ve İhfâ-i şefevî Uygulamaları

İklâb (كَلْب) kelimesi, "kalb" kelimesinin if'al babından mastarıdır. Bazen mücerred hali olarak "kalb", bazen de ziyade baktan "iklâb" kavramı kullanılır.⁷³ Sözlükte, "bir şeyi tersine çevirmektir."⁷⁴ İstilahta ise "tenvin veya sakin nûn'dan sonra bâ harfinin gelmesi durumunda tenvin ya da sakin nûn'u mîm'e dönüştürerek günneli okumaktır."⁷⁵ Tanımın bu kısmında Arap ve Türk okuyucuları arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır. İhtilaf edilen kısım tarafların son

⁶⁵ Gânim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 383.

⁶⁶ Dâni, *et-Tahdîd*, 115; Ebu'l-Asyağ İbnü't-Tahhan es-Sumâtî, *Mürşidü'l-kâri ilâ tahkiki'l-mekârî*, thk. Hatim Salih dâmin (Kahire: mektebetu't-tabîin, 2007), 70; Gânim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 378.

⁶⁷ Dâni, *et-Tahdîd*, 115.

⁶⁸ Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, (İstanbul: y.y. 2005), 75; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, 220; Pakdil, *Talim Tecvid*, 172.

⁶⁹ Bk. Husarî, *Ahkamü Kırâat*, 93, 111, 149, 171,

⁷⁰ Dâni, *et-Tahdîd*, 100; İbnü'l-Bâziş, *İknâ'*, 258.

⁷¹ Adel Abushaar, "تأصيل إطباق الشفتين في الإخفاء والافتلاب", YouTube (23 Ekim 2016), 00:01:19:00:02:47; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/28.

⁷² İbnü'l-Bâziş, *el-İknâ'*, 1/260.

⁷³ Husarî, *Ahkamü kırâat*, 179.

⁷⁴ İbn Manzûr, "k'lb" 1/688.

⁷⁵ Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi*, 63; Pakdil, *Talim Tecvid*, 170; Husarî, *Ahkamü kırâat*, 179.

dönem tecvîdlerine de yansımış ve iki farklı tanım tecvîdlerde yer almıştır. Arap coğrafyasında yazılan tecvîdlerde tanım daha çok, “هو قلب النون الساكنة والتنوين ميمًا مخفأة قبل الباء بغنة”/“Tenvin veya sakin nûn’u bâ harfinden önce muhfât/gizlenmiş mîm’e dönüştürerek ğunneli okumaktır.” formunda tarif edilerek “ihfâ edilmiş mîm”/“ميمًا مخفأة” tamlaması ön plana çıkarılmıştır. Ülkemizde ise, “هو قلب النون الساكنة والتنوين ميمًا خالصة قبل الباء بغنة”/“tenvin veya sakin nûn’u bâ harfinden önce, hâlis/tam bir mîm’e dönüştürerek ğunneli okumaktır” şeklinde, “hâlis mîm”/“ميمًا خالصة” ifadesine vurgu yapılmıştır.⁷⁶

Söz konusu tanımların neticesinde Araplar ve onları taklit edenler iklâb uygulamasında, dudaklar arasında bir furce/açıklık olmasının lüzumunu dillendirirken, Türk okuyucular dudakların kapanması gerektiğini düşünürler. Açıklığın gerekliliğini iddia edenler, tanımda geçen, “tenvin veya sakin nûn’u, mîm-i muhfâta çevirmek” ifadesinin, munkalib mîm’in dudaklar aralanarak gizlenmesi gerektiğini, aksi takdirde (dudakların kapanması durumunda) mîm’in açıkça okunmuş yani izhâr edilmiş olacağını düşünürler. Dudakların kapanmasını zorunlu görenler ise tanımdaki, “Hâlis mîm’e çevirmektir.” ifadesinden dolayı dudakların birleştirilerek okunmasını savunurlar.⁷⁷

Meselenin vuzuha kavuşturulması noktasında kadim kaynaklara baktığımızda; Sîbeveyhi, Mekkî, Dâni kısaca, “ان يورك، ان يورك” örneklerinde olduğu gibi tenvin veya sakin nûn’dan sonra bâ geldiğinde idğâm edilmez, bilakis mîm’e çevrilir. Hassaten mîm’e çevrilmelerinin sebebi mîm ile nûn arasında ğunne, mîm ile bâ arasında mahreç ortaklığının olmasıdır.”⁷⁸ şeklinde tanımlar yaparak tanımda “Hassaten mîm’e çevrilirler.” ifadesine yer verirler. Kurtûbî, (ö. 461/1069) *el-Mûdih fi’t-tecvîd* adlı eserinde iklâbın tanımını yaptıktan sonra “من يورككم، فانبجست، انبؤوني” örneklerinin, “من بعد، مم بيوتكم، فامبجست، امبؤوني” şekline dönüşeceklerini belirtir.⁷⁹ Verdiği örneklerde açıkça mîm harfini yazar ve mîm’in telaffuzunda herhangi bir açıklık olması gerektiğine dair bir kayıt getirmez. İbnü’l-Bâziş, yaptığı tarifte açıkça “قلبا صحيحا” tamlamasını kullanır.⁸⁰ İbnü’l-Cezerî, somut bir ifade ile

⁷⁶ Krş. Saçaklızade, *Cühdü’l-mukil*, 201; Husarî, *Ahkamü kırâat*, 179; Alellah b. Ali Ebu’l-Vefa, *el-Kavlu’s-sedid fi ilmi’t-tecvîd* (Mansura: Daru’l-Vefâ, 2003), 63; Feryal Zekeriyâ el-Abd, *el-Mizân fi ahkami tecvîdi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’l-îman, ts.), 145; Suad Abdulhamid, *Teysîru’r-rahmân fi tecvîdi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’t-takva, 2009), 180; Ünlü, *Kur’an-ı Kerim’in Tecvîdi*, 63; Pakdil, *Talim Tecvîd*, 170.

⁷⁷ Dudaklarda açıklık olması gerektiğini iddia edenler kendi aralarında da farklılık arz ederler. Görseldeki gibi dudağı bazıları az, bazıları çok aralar.

⁷⁸ Bk. Mekkî, *er-Ri’âye*, 260, 261; Dâni, *et-Tahdîd*, 115.

⁷⁹ Abdülvehhâb b. Muhammed el-Kurtubî, *el-Mûdih fi’t-tecvîd*, nşr. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Ürdün: Dâru Ammâr, 2009), 175.

⁸⁰ İbnü’l-Bâziş, *el-İknâ’*, 1/257.

“Tenvîn ile nûn, bâ'dan önce, idğām edilmeksizin halis bir mîm'e kalbedilir.”⁸¹ ifadesini kullanarak iqlāb uygulamasında net bir tayinde bulunur. Aynı paralelde son dönem âlimlerden Mehmet Zihni (ö. 1331/1913) el-*Kavlu's-sedîd* adlı eserinde “halis mîm”⁸² kaydını ön plana çıkarır. İbnü'l-Cezerî ile Mehmet Zihni efendinin yapmış oldukları tanımlamalar, kendilerinden önceki tecvîd ulemasının tariflerini mezceden, şifâhî uygulamanın paralelinde tartışmaya mahal vermeyecek nitelikte tanımlamalardır.

iqlāb uygulamasında dudaklarda bir aralık bırakılması gerektiğini dillendirenler, aynı doğrultuda sâkin mîm'den sonra bâ harfinin geldiği ihfâ-i şefevîde de dudaklarda bir furceni (açıklık) oluşturulması suretiyle mîm'in gizlenmesi gerektiğini düşünürler. “Şayet bu furce verilmez ise mîm ihfâ değil izhâr edilmiş olur.” derler. Karşı düşüncede olanlar ise “mîm ihfâsının günnenin çoğaltılması anlamında olduğunu, bu sebeple uygulamanın dudakların tamamen yumularak yapılması gerektiğini” söylerler. Esasen her iki tecvîdde de ihfâ uygulamasından dolayı furceni olması gerektiğini düşünenler bu furceni miktarı noktasında da ittifak halinde değillerdir.⁸³

Her iki tecvîd uygulamasında da asıl olarak ihtilafa medar olan kavram ihfâ kavramıdır. Kelime sözlük anlamıyla “gizlemek” anlamına gelmesine karşın tecvîd istilâhında kısaca “günnenin çoğaltılması” olarak anlaşılmıştır.⁸⁴ Ülkemizdeki uygulama da bu anlayış doğrultusunda şekillenmiştir. Yani iqlāb ve ihfâ-i şefevî tecvîdleri, dudaklar yumulması suretiyle günne çoğaltılarak yapılmaktadır. Esasen Arap dünyasında da bu düşünce yavaş yavaş kabul görmektedir. Karşılaştığımız Arap hocalardan şu minvalde cümleler duymaktayız: “Biz her iki uygulamayı da dudaklarımız aralıklı olarak talim ettik. Ancak Dr. Eymen Rüştü Süveyd ve Doç. Dr. Adel Abushaar gibi hocalar dudakların kapanması gerektiğini belirttikten sonra biz de dudaklarımızı birleştirerek yapıyoruz.”⁸⁵ Iraklı kırâat âlimi Gânim Kaddûrî de konu hakkında şu açıklamalara yer verir: “Nûn-u sâkinin bâ'ya uğraması sonucunda okuyuştaki zorluğun giderilmesi amacıyla nûn harfi, kendi sesiyle bâ sesi arasında bir ses olan mîm'e dönüşür. Çünkü mîm ve bâ'da mahreç, mîm ve nûn'da ise günne ortaklığı söz konusudur.”⁸⁶

⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/26.

⁸² Mehmet Zihni, *el-Kavlu's-sedîd*, 77; *Karabaş Tecvîdi* müellifi Abdurrahman Karabaşî (ö. 904/1498) önceki alimlerin adeta bir hulasası sadedinde şu tanımlı yapar: “هو قلب النون الساكنة والتونين يمينا خالصا وإخفاؤها عند الباء بغمّة (Tenvîn ve sâkin nûn'u halis/tam bir mîm'e çevirmek ve bu mîm'i bâ harfinde günne ile gizlemektir.) Bk. Abdurrahman Karabaşî, *Karabaş Tecvîdi* (İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1905), 9.

⁸³ Farklı uygulamalar için bk. محمد فؤاد عبدالمجيد, “د. محمد فؤاد”, *د. محمد فؤاد*, *د. محمد فؤاد*, YouTube (14 Tem 2021), 00:01:16- 00:04:28; عبدالسميع الشيخ, *سر الاخفاء الشفوي عبد السميع الشيخ وعبدالسميع الشيخ*, YouTube (12 Eyl 2020), 00:02:11- 00:07:14; *سر الاخفاء الشفوي وطريقة إخفاء الميم الساكنة هل تطبق طريقة الفرجة بين الشفتين؟ أم لا؟ ولماذا؟*, فارس عنتر, YouTube (17 Aralık 2021), 00:03:36- 00:15:19.

⁸⁴ Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/28; Adel Abushaar, “تأصيل إطباق الشفتين في الإخفاء الشفوي والإقلاب”, YouTube (23 Ekim 2016), 00:01:19- 00:02:47.

⁸⁵ Her iki hocanın açıklamaları için bk. Alaa Hapeep, “الخلاف في الإخفاء الشفوي وكيفية النطق”, YouTube (14 Tem 2021), 00:00:23- 00:06:14; *خلاصة القول (هل نقرأ الإقلاب والإخفاء الشفوي بالفرجة أم بالإطباق) وهل يجوز هذا الجدل؟*, *د. محمد فؤاد*, عبدالسميع, YouTube (14 Tem 2021), 00:01:16- 00:04:28

⁸⁶ Gânim Kaddûrî, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 444.

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda her iki tecvîdde de ihfâ kavramının sözlük anlamını (gizleme) uygulamış ol(a)mama endişesine binaen nûn'un ihfâsına kıyasla dudaklarda bir açıklık (furce) oluşturarak âdeta mîm harfinin gizlenmesi yoluna gidildiğini düşünüyoruz.⁸⁷ Daha önce de belirttiğimiz üzere tecvîd istilâhında ihfâ kavramının gunneli uygulamalar için kullanıldığını ve bunun gereği olarak sâkin nûn ile tenvin ve sâkin mîm tecvîdlerinin; ihfâ, izhâr ve idgâm başlıkları altında mütalaa edildiğini ifade etmiştik. Buna göre iklâb ve ihfâ-i şefevîde dudaklar kapatılarak gunneli bir okuyuşun yapılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Esasen son dönemde Arap dünyasından birçok kırâat âlimi ve ehl-i eda, her iki tecvîdde de asıl olanın dudakların sıkılmadan sadece birleştirilmesi sûretiyle yapılması gerektiğini düşünürler.⁸⁸ Kaynaklarda yer alan bilgiler de bunu doğrular niteliktedir. Eymen Süveyd'in de ifade ettiği üzere, *تَرْمِيمُهُمْ بِحِجَارَةٍ* örneğini parçalara ayırdığımızda *تَرْمِيمُهُمْ* in sonu dudaklar birleştirilerek okunmaktadır. Aynı şekilde *بِحِجَارَةٍ* kelimesi yine dudaklar birleştirilerek okunmaya başlanmaktadır. Her iki kelimenin birleştirilmesi sonucunda gerçekleşen tecvîd uygulamasında dudakların açılmasını gerekli kılacak sebep ne olabilir?⁸⁹

Sonuç itibarıyla her iki uygulamada da dudakların, sıkılmadan sadece birleştirilmeleri suretiyle gunneli okuyuş tarzının doğru olduğunu düşünüyoruz.

4. Dudak Talimi

“Okuma esnasında dudakların alması gereken şekilleri düzenleyen kurallar bütünüdür.” şeklinde tanımlanabilir.⁹⁰ Asıl itibarıyla üç hareke; üstün, esre ve ötrede dudakların pozisyonu hakkında herhangi bir ihtilaf söz konusu değilken; sükûn, iklâb ve idgâmlarda dudakların şekli tartışmalıdır. Şekil olarak kısaca ötre harekede dudaklar uzatılırken esrede alt çene aşağı iner, üstünde ise ağız dik olarak açılır.⁹¹

Bugün ülkemizde uygulanan dudak talimi kaidelerini ilk defa Ali Rıza Sağman (ö. 1965) *Sağman Tecvîdi* adlı kitabında madde madde sistematik bir sûrette saymıştır. Bu doğrultuda sâkin harf ve idgâmlarla ilgili iki ana kural ortaya çıkmıştır.

1. Sâkin mâ kabline tâbidir. Dudaklar idgâmın söz konusu olmadığı sükûn ve iklâb uygulamalarında önceki harekeye göre vaziyet alır.

⁸⁷ Bu düşüncemizi Eymen Rüştü Süveyd'in tespitlerine dayandırıyoruz. Bk. Alaa Hapeep, “الخلاف في الإخفاء الشفوي وكيفية النطق”, YouTube (14 Tem 2021), 00:00:23- 00:06:14.

⁸⁸ İlgili uygulamalar için bk. Alaa Hapeep, “الخلاف في الإخفاء الشفوي وكيفية النطق”, YouTube (14 Tem 2021), 00:00:23- 00:06:14; عبدالمجيد, “خلاصة القول (هل نقرأ الإقلاب والإخفاء الشفوي بالفرجة أم بالإطباق) وهل يجوز هذا الجدل؟”, YouTube (14 Tem 2021), 00:01:16- 00:04:28; سر الإخفاء الشفوي وطريقة إخفاء فانس عتير, YouTube (12 Eyl 2020), 00:02:11- 00:07:14; عبدالمجيد والشيخ عبدالمجيد والشيخ عبدالمجيد والشيخ عبدالمجيد والشيخ عبدالمجيد هل نطق طريقة الفرجة بين الشفتين؟ أم لا؟ ولماذا؟, YouTube (17 Aralık 2021), 00:03:36- 00:15:19

⁸⁹ Bk. Alaa Hapeep, “الخلاف في الإخفاء الشفوي وكيفية النطق”, YouTube (14 Tem 2021), 00:00:23- 00:06:14.

⁹⁰ Pakdil, *Talim Tecvîd*, 110.

⁹¹ Şihabuddin et-Tîbî, *Manzumu'tu'l-mufid fi't-tecvîd*, thk. Eymen Ruşdi Süveyd (Cidde: el-Cem'iyye'l-Hayriyye, 1997), 6-7; Ali Rıza Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi* (İstanbul: y.y. 1958), 40-42; Pakdil, *Talim Tecvîd*, 117, 118.

2. Mudğam, mudğamun fih'e tâbidir. Dudaklar, idğām halinde ikinci harfin harekesine göre şekil alır.⁹²

Oluşturulan kurallar gereği olarak, سُجَّانَاك örneğinde bâ harfi önceki ötre harekeye uygun biçimde dudaklar ilerleyken telaffuz edilmiştir. مِنْ يُوسُ örneğinde ise idğām söz konusu olduğu için dudaklar yâ harfinin (mudğamun fih) harekesine uygun olarak ilerleyken idğām ve ğunne yapılmıştır. Araplarda ise her ikisinde de dudaklar geride kendi halindeyken okunmaktadır. Onlara göre sâkin harf, "harekeden soyutlanmış hal"⁹³ olarak tanımlandığı için herhangi bir harekeye meyletmemeli kendi halinde ve geride telaffuz edilmelidir.⁹⁴

Asıl itibariyle dudak talimi düşüncesi birçok okuyucuda görülen hatalar ve dudakların yerli yersiz anlamsızca ileri geri hareket etmesinden dolayı oluşmuştur diyebiliriz. Bu anlamda "Dudak talimi, harflerin doğru sesini bulmayı amaçlayan kurallar bütünüdür ve dudak taliminin gerekliliği kaçınılmazdır." diyebiliriz. Eski metinlerde özellikle harekelerin okunuşu hususunda ağzın ve dudakların alması gereken şekiller ile ilgili detaylı ve somut kurallara rastlamıyoruz. Bu nedenle mantıksal çerçevede tahliller yapılarak sorun disiplin altına alınmaya çalışılmıştır. Bilindiği üzere idğām amelîyesinde birinci harf, ikinci harfe; zâtı, sıfatı ve harekesiyle ilhâk olmaktadır. Bu olgudan hareketle dudak taliminin kuralı, ikinci harfin/mudğamun fih'in harekesi esas alınarak oluşturulmuştur. Sükûnlarda ise tam tersine önceki harfin harekesi esas alınmıştır.

Dudak talimi Türkiye'de sistematize edilmesine karşın Araplarda buna ihtiyaç olmadığı, dudakların tabîî halinde bırakılması gerektiği düşüncesi hâkim olmuştur. Her ne kadar kuralları oluşturulmasa da dudak hareketleri itibariyle genellikle bizde uygulanan kaidelerin tam tersine bir icra söz konusudur. Kaynaklarda somut bilgilerin olmadığı konularda farklı mütalaalarda bulunmak tabîî bir durumdur. İbnü'l-Cezerî'nin, "واللفظ في نظيره كمنه" / "Aynı özellikteki örneklerde tutarlılık esastır."⁹⁵ ifadesine binaen muadil kelimelerde uygulama birliği sağlandığı müddetçe farklı yorumların zenginlik olduğunu düşünüyoruz.

Sonuç

Günümüzde Müslümanların yaşadıkları farklı coğrafyalarda tecvîd ilmi ile ilgili bazı konularda hem bilgi hem de uygulama noktalarında farklılıkların varlığı bir vakıadır. Başta belirtmiş olalım ki ihtilafa medar olan konular tecvîd ilminin asli değil, fer'î meseleleridir. Dolayısıyla kırâatin özüne zarar vermeyen tamamen fonetik ve dudak hareketleri ile ilgili tâli konulardır. Farklılıkların temelinde meseleye farklı perspektiflerden bakılması ya da somut bilgilerin kaynaklarda bulunmamasının yattığını söyleyebiliriz.

⁹² Sağman, *İlaveli Yeni Sağman Tecvidi*, 39; Pakdil, *Talim Tecvid*, 114, 115.

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid*, 90.

⁹⁴ el-Gavsânî, *İlmu't-tecvîd*, 76.

⁹⁵ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Manzûmetü'l-Mukaddime fimâ yecibü 'alâ kâri'l-Kur'ân en ye'lemeh*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd, (Suudi Arabistan: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2006), 59.

Ḍād harfi zor telaffuzlu bir harf olduğu için mahreç ve istiṭâle sıfatında kolaylığa kaçılarak kalın dâl harfiyle okunması ne kadar yanlış ise kalın bir zây sesiyle okunması da hatalıdır. Her iki okunuşun da bilgi ve talim eksikliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Kısaca Ḍād'ın dilin üstünden değil yanından ve sesin hapsedilmeden akıtılarak boğuk ve kalın bir şekilde okumasının gerektiği kaynaklarda açıkça yer almaktadır.

Kadim kaynakların verdiği bilgiler ışığında ihfâ uygulamasında esas olanın günnekinin çoğaltılması olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki kaynaklarda ihfâ uygulamasının harflere göre detaylandırıldığını görüyoruz. Buna göre günne sesi bazen kalınlaşırken bazen incelmekte, bazen kapalı bazen de açık bir sesle okunmaktadır. İlaveten ihfânın yakın ve uzak mahreçli harfler doğrultusunda derecelendirildiğine şahit oluyoruz. Kanaatimizce çokça ayrıntısı verilen uygulamada günnekinin verilmesi esas, diğerleri detaydır. Ülkemizde de uygulama bu doğrultuda tekdüze olarak ince bir sesle uygulanmaktadır.

İklâb ve dudak ihfâsı uygulamalarında dudakların birleştirilmesi gerektiği noktasında Arap dünyasından birçok âlim de Türkiye'deki uygulamaya uygun bir tarzda hareket etmektedir. Her iki uygulamada da dudakların aralanması ya da sıkılması şeklindeki bir icranın yerine, dudakların normal bir tarzda birleştirilmesi suretiyle gunneli bir uygulamanın daha doğru olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmaktadır.

Dudak talimi kuralları, vâv ve ötreli harflerin okunması sırasında dudakların disipline edilmesi düşüncesiyle oluşturulmuştur. Konuyla ilgili Arap dünyasında satırlara dökülmüş kurallar bulunmamakla birlikte ülkemizdeki tersine sistematik bir uygulamadan bahsedebiliriz. Dudak talimi kadim kaynaklarda açıkça yer almasa da kırâatin özüne hâle getirmeyen ve Kur'an harflerinin en doğru seslerle okunması düşüncesiyle sistematize edilmiştir. Bu doğrultuda kelâmullâha hizmet gayesiyle harcanan her türlü gayret ve çabanın rıza-i ilâhiye mazhar olacağını düşünüyorum.

Kaynakça

- Abd, Feryal Zekeriya. *el-Mîzân fi ahkâmi tecvîdi'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-İman, ts.
- Abdulhamid, Suad. *Teysîru'r-rahmân fi tecvîdi'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru't-Takvâ, 2009.
- Abushaar, Adel. “ تأصيل إطباق الشفتين في الإخفاء الشفو والإقلاب ”, YouTube. Erişim 23 Ekim 2016.
<https://youtu.be/QOnY7Xc7zPM>
- Bişr, Kemal. *İlmü'l-esvât*. Kahire: Dâru Ğarîb, 2000.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân Okuma Esasları*. İstanbul: y.y. 2005.
- Dânî, Ebû 'Amr Osman b. Sa'îd el-Endülüsî. *el-İdğâmü'l-kebîr*. thk, Abdurrahman Hasan el-Arif.
Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1424/2003.
- Dânî, Ebû 'Amr Osman b. Sa'îd el-Endülüsî. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammar, 1421.
- Ebû Tâlib, Mekki b. *er-Ri'âye li tecvîdi kirae ve tahkiki lafzi't-tilâve*. thk. Ahmed Hasan Ferhad.
Amman: Dâru Ammar, 1417.
- Ebu'l-Vefâ, Alellah b. Ali. *el-Kavlu's-sedîd fi ilmi't-tecvîd*. Mansûra: Dâru'l-vefa, 2003.

- Enîs, İbrâhim. *el-Esvâtü'l-lüğaviyye*. Mısır: Mektebetü Nahdati Mısır, ts.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-ayn*. thk. Abdülhamid Hindavî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Gavsânî, Yahya Abdurrezzak. *İlmü't-tecvîd*. Dimeşk: Dâru'l-Gavsânî, 2004.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde ulemâi't-tecvîd*. Amman: Dâru Ammar, 2002.
- Hapeep, Alaa. “الخلاف في الإخفاء الشفوي وكيفية النطق”, YouTube. Erişim 14 Tem 2021.
<https://www.youtube.com/watch?v=2JvvAyLNWd8>
- Hûlî, Muhammed Ali. *Mu'cemü 'ilmi'l-esvât*. Riyad: y.y., 1982.
- Husarîb, Mahmud Halil. *Ahkâmü kırâat'il-Kur'ânî'l-Kerîm*. Mekke: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1417/1996.
- Hüdâyî, Hamza. *Tecvîd-i edâiyye*. İzmir: y.y. 1301.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osman. *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. thk. Hasan Hindavî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1413.
- İbn Zelit, Mahmud b. Rafet. *Ahkâmü't-tecvîd ve't-tilâve*. Endülüs: y.y., 2004.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim. *Lisânü'l-arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İbnü'l-Bâziş, Ebu Cafer Ahmed b. Halef el-Ensârî. *el- İknâ' fi'l-kırâati's-seb'*. thk. Abdulmecid Kaddaş. Dimeşk: Darü'l-Fikr, 1403.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-çaşr*. thk. Ali Muhammed Dabbâ. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fi 'ilmi't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Manzûmetü'l-mukaddime fimâ yecübü 'alâ kârîi'l-Kur'ân en ye'lemeh*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Suudi Arabistan: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2006.
- Karabâşî, Abdurrahman. *Karabaş Tecvîdi*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1905.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2008.
- Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed. *el-Mûdih fi't-tecvîd*. nşr. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Ürdün: Dâru Ammâr, 2009.
- Küçük, Cemil. *Kıraat ilminde dâd harfi*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, 105 vd.
- Mağnîsî, Ahmed. b. Muhammed. *Terceme-i Cezerî*. İstanbul: Dâru't-Tıbaati'l-Âmire, 1280.
- Müberred, Ebu'l-Abbas Muhammed b. Yezid. *el-Muktadab*. thk. Muhammed Abdulhâlik Udayme. Kahire: y.y., 1415.
- Nasr, Atiyye Kâbil. *Ğâyetul-mürîd fi 'ilmi't-tecvîd*. Riyad: y.y. 1412.
- Pakdil, Ramazan. *Talim Tecvîd ve Kırâat*. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Saçaklızâde, Mehmed Efendi. *Cühdü'l-mukil*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman 2001.
- Sağman, Ali Rıza. *İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi*. İstanbul: y.y., 1958.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1402.

- Sumâtî, Ebu'l-Asyağ İbnu't-Tahhan. *Mürşidü'l-kâri ilâ tahkiki'l-mekârî*. thk. Hatim Salih Dâmin. Kahire: Mektebetu't-Tâbiîn, 2007.
- Taşköprüzâde, İsamüddîn Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil. *Şerhu mukaddimeti'l-cezeriyye*. thk. Muhammed Sîdî Muhammed Emîn eş-Şenkîti. Medine: Mu'cemmeu'l-Melik Fahd li Tıbâati'l-Mushafi's-Şerîf, 2001.
- Tîbî, Şihâbuddîn. *Manzûmetü'l-müfîd fi't-tecvîd*. thk. Eymen Rüşdî Suveyd. Cidde: el-Cemiyeti'l-hayriyye, 1997.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*. Ankara: TDV Yay. 1971.
- Yıldız, Cafer. *On Kırâat Bağlamında İdğâm Olgusu*. İstanbul: Nida Akademi. 2023.
- Zihni, Mehmed. *el-Kavlu's-sedîd fi 'ilmi't-tecvîd*. İstanbul: Dâru't-Tıbâ'ati'l-Âmire 1898.
- عبدالسميع الشيخ "سر الاخفاء الشفوي عبد السميع الشيخ", YouTube. Erişim 12 Eyl 2020. <https://youtu.be/Psj0tLBeXbM>
- عبدالمجيد.د/ محمد فؤاد. "خلاصة القول (هل نقرأ الانقلاب والإخفاء الشفوي بالفرجة أم بالإطباق) وهل يجوز هذا الجدل". YouTube. Erişim 14 Tem 2021. <https://youtu.be/mXPhJXzVGsE>
- "فارس عنتره" "سر الاخفاء الشفوي الإخفاء الشفوي وطريقة إخفاء الميم الساكنة هل نطبق طريقة الفرجة بين الشفتين؟ أم لا؟ ولماذا؟", YouTube. Erişim 17 Aralık 2021. <https://youtu.be/RNNbQOX6Km8>